

Зайцев Микола

КУЛЬТУРНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК БЕЗПОСЕРЕДНІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНОГО БУТТЯ

У статті аналізується процес формування культурної реальності як безпосередності людського буття. Робиться висновок, що культурна реальність формується в суперечливому процесі пристосування індивіда до соціокультурних обставин і виходу за їх межі. Здійснюється це шляхом покладання індивідуально-особистісних смислів, внаслідок чого людська життєдіяльність з простого перебування «тут» і «тепер» перетворюється в осмислений та цілеспрямований процес життєтворення, ствердження себе як світу свого особистісного «Я», своєї культурної реальності.

Ключові слова: індивідуальне буття, культурна реальність.

Зайцев Н. Культурная реальность как непосредственность индивидуального бытия

В статье анализируется процесс формирования культурной реальности как непосредственности человеческого бытия. Делается вывод, что культурная реальность формируется в противоречивом процессе приспособления индивида к социокультурным обстоятельствам и одновременно выхода за их пределы. Осуществляется это путём полагания индивидуально-личностных смыслов, в следствии чего человеческая жизнедеятельность из простого пребывания «здесь» и «теперь» превращается в осмысленный процесс жизнетворчества, утверждения себя как мир своего личного «Я», своей культурной реальности.

Ключевые слова: индивидуальное бытие, культурная реальность.

Zajcev M. Cultural reality as an oblique individual being.

In the article the process of forming of the cultural reality as an oblique human being is analyzed. The conclusion is that the cultural reality is formed by the controversial processes of adaptation of the individual to the social and cultural

circumstances. It is implemented by using the self-individual senses and in the result of which the life activity from the simple being «here» and «there» transforms to the advisedly determined process of life creation, assertion of yourself as the world of your own «Ego», your cultural reality.

Keywords: *individual being, cultural reality.*

Вихідною реальністю для людини є її життя. Вихідним онтологічним фактом життя є наявність людини. Щоб жити, людина повинна, перш за все, бути. Що значить для людини бути? Це питання імпліцитно несе в собі декілька субпитань, котрі його уточнюють, а відповідь на які прояснює, окреслюючи його межі, основне. Так от, з'ясування питання «що значить для людини бути?» передбачає пояснення субпитань: «де бути?», «як бути?», «для чого бути?». Оскільки питання телеологічності людського буття виходить за межі цього дослідження, то зосередимо увагу на перших двох. До того ж, саме в їх площині маємо на меті продовжити розгляд культурної реальності як умови здійснення людини індивідуальним буттям.

Людина, як і будь-що живе, існує в певному середовищі, котре відмінне від неї, проте саме в своїй відмінності складає необхідну умову її існування. Попередньо ми уже визначилися, що людина існує у світі і цим світом, в якому вона власна і може здійснювати свою людську життєдіяльність, – це світ культури, що водночас є і продуктом, і середовищем її буття. Зазначене стосується, в першу чергу, людини як родової істоти, що ж до її індивідуального буття, то, як уже зазначалось, воно не може здійснюватись і поза ним. Відтак виникає проблема їх взаємовідносин, які, як ми вже переконалися, не є безпосередніми, а опосередковані і опосередкованість ця пов'язана з культурною реальністю.

Людина приходить до життя, як і покидає його, незалежно від суб'єктивної волі. Можливо, саме тому вона така немічна і в момент народження, і в момент смерті. Ця немічність є екзистенційним свідченням її неготовності безпосередньо бути в потоці життя, що сповнене як необхідного, так і випадкового. Життя дане людині, дане як «чистий» факт існування: його даність полягає в тому, що час, місце та умови існування не вибрані нею самою. Єдино можливою умовою виживання в цій ситуації стає наявність посередника. Відпавши від природної

тотальності, людина сприймає світ як те, що знаходиться поза нею, і в цьому своєму позазнаходженні сповнений невизначеності, а іноді й страху. Людина не може існувати в такому світі. Не може існувати безпосередньо, як органічна частина цього світу. Проте, якщо вона є, то повинна існувати. Вирішення цього завдання може бути здійснено двома шляхами: перший – це адаптація, зміна себе відповідно до характеристик середовища, другий полягає у виборі такого характеру існування, який, не змінюючи принципово сторони взаємодії (зберігаючи їх самість), встановлював би між ними стан динамічної рівноваги. Людина пішла другим шляхом, характерною рисою її ставлення до навколишнього середовища, її буття стало опосередкування. Лише опосередковуючи своє відношення до світу і може існувати людина. Опосередкування виконує дві важливі для життєдіяльності людини функції: з одного боку, «захищає» її від безпосереднього впливу світу, що йому протистоїть, а з іншого – є своєрідним північком її буття в світі.

Те, що людина може існувати лише через опосередкування до всього суцього, є переконливим онтологічним свідченням того, що її буття – це завжди буття як відношення. У зарубіжній (Ясперс, Бубер) та вітчизняній (Батхін, Біблер) літературі наявна своєрідна традиція розглядати людське буття як співбуття. Проте співбуття не обов'язково є відношенням, воно може бути свого роду «паралельним» буттям без відносин. Буття ж людини, як ми переконались, є постійним відношенням. Саме ці відносини складають культурно-історичне поле наявної соціальності, наявних форм діяльності та форм свідомості.

В індивідуальному розвитку першим таким посередником постають батьки, через взаємини з ними дитина набуває досвіду певних типів соціальної комунікації, навчається бути в світі. У філогенетичному плані першим посередником людини в її становленні людиною, як показав В. Вільчек [2], постають тотеми, які теж явлені (сприймаються, усвідомлюються) в формі батьків (прабатьків). В обох випадках людина втягується у світ власне людського буття через опосередкування, що як його підвалини в історичному поступі перейде в спосіб власне людського існування у світі.

Приходячи у світ, людина застає створені попередніми поколіннями форми способів буття у світі, і перші її кроки на шляху соціалізації – це освоєння цієї спадщини, цього досвіду бути.

З'являючись у світі не як тіло в просторі тіл фізичної реальності, а в культурно-історичному полі людського буття, людина своєю появою поляризує це поле, перетворює наявні способи життєдіяльності в спосіб власного існування. Людина не просто освоєє наявне, а на його підставі формує своє бачення світу, своє відношення до світу, середовище свого, преш за все індивідуального, існування, тобто особистісну культурну реальність. На цьому шляху вона набуває своє обличчя, формує свою самість.

Необхідність самовизначення – це не лише особистісна проблема, хоч вона і здійснюється в першу чергу на особистісному рівні, скільки суспільна. Окрема людина може існувати і не набуваючи значного рівня самості. Суспільство такого «привілею» не має.

Функціональне призначення культурної реальності – бути опосередковуючою ланкою між людиною та середовищем. Генетичний розвиток людини через колектив до особистості зумовив ієрархію середовищ існування і відповідно ієрархію культурних реальностей. На ранніх етапах безособового, колективного існування людини таким середовищем було природно-предметне середовище. Проте, як уже зазначалось, людина не ставиться до свого середовища безпосередньо. На ранніх етапах це зумовлено, як прийнято вважати, нерозвиненістю матеріальних та духовних умов людського існування. Однак, мабуть, суть набагато глибше. Людина випала з тотальності природи, проте, як її «уламок» не наділена повнотою та цілісністю, вона не могла б існувати та й в дійсності вона не могла відпасти як індивід, а лише як колектив, тобто, як певна компенсуюча індивідуальну «уламковість» колективність, що наділена цілісністю та повнотою. Лише в такому випадку людина могла протистояти природному середовищу.

Середовище (природне і соціальне) та індивід складають єдине ціле. В цій єдності індивід постає своєрідним «трансформатором», який переводить середовище у продукovanу за певними смислами реальність. Продукуючи небувале, індивід являє у світ специфічно людську форму активності – творчість, що, своєю чергою, виявляє свободу як важливий атрибут буття людини у світі. Екзистенційно свобода і творчість взаємопов'язані, звичайно, якщо розуміти творчість досить широко – як притаманний лише людині атрибут життєдіяльності.

Індивід – це творче і динамічне начало світу, в той час, як колективність є переважно носієм стабільності та спадковості.

Те, що індивіди продукують реальності свого буття (культурні реальності), будучи представниками тих чи інших форм колективності, призводить до формування єдності соціокультурної різноманітності. Індивід постає центром, на якому замикається ця різноманітність, і як такий він покладає своє відношення до цієї різноманітності, а відтак, остання постає як соціокультурне середовище його буття. Як автономне самоутворення індивід обстоює своє відособлення від природного та соціального середовища через продукування культурних реальностей. Індивід – не лише особлива одиниця (монада), саме його існування в іпостасі такої одиниці полягає у безперервному самопродукуванні. Щоб не майнути метеором в шарах соціуму, індивід повинен замикати себе на колективність, що дає можливість мати останнє за підґрунтя своєї буттєвості. Проте, щоб бути, індивід повинен вносити в наявне середовище певний порядок, упорядкувати його. Основою такого упорядкування постають смисли. Природне середовище упорядковується відповідно до родових смислів, а соціокультурне – до групових та індивідуальних. Такий поділ дещо умовний, мова повинна йти про акценти, або домінування певних смислів у процесі упорядкування родового чи індивідуального буття людини. Водночас, слід пам'ятати, що смисли несуть у собі системні особливості буття людини, так, що мова може йти і про внесення людиною у середовище системних особливостей родового чи індивідуального буття. Іншими словами, індивід покладає себе у середовищі не як особливий «елемент», а як особлива «сила», котра організовує взаємодію себе і середовища. Суть цієї взаємодії полягає в тому, що індивід як активне начало повинен постійно підтримувати сталість свого відношення до середовища. Характерною особливістю його є «динамічна рівновага» (Вернадський). Виходячи з цього, індивід організує свою активність як гранично альтернативну до середовища умову свого власного існування. Водночас, своїми діями він підтримує і стабільність самого середовища.

Людина вносить у середовище новий спосіб буття – культуру. Усе це вказує на безпідставність спроб розглядати людину у відриві від соціокультурного середовища. В результаті предметом вивчення повинна бути не людина взагалі, а індивід. Індивід проявляється у своїй дійсності, як власний, автономний світ, монада, опосередковано пов'язана з середовищем. Виникнення індивідуального відбувається як виособлення, автономізація

у соціокультурному середовищі. Але, як тоді конкретизується визначення соціокультурного середовища?

Перше, що можна беззастережно констатувати, так це пристосованість людини до соціокультурного середовища. Проте, чи в цьому полягає її активність? Адже це шлях уподібнення середовищу, розбавлення в ньому. Подібна ситуація характерна для перших етапів філоонтогенези людини, іншими словами, вона характерна для етапу виникнення культури, яка постає як засіб пристосування (адаптації) до природного середовища. Виникає принципово новий спосіб буття і адаптація, як його чинник, здійснюється уже не шляхом природного відбору, як то мало місце в умовах біологічної адаптації, за рахунок «усвідомлених» дій, щоправда, спрямовується вона ще природними чинниками. В основі цього лежить міфологічне бачення і розуміння світ. А відтак, і буття людини в ньому. Така форма активності може бути названа споглядалною. У цій ситуації середовище постає як залежне від людини та її активності. Проте така уява вступає у протиріччя з уже виявленим нами обособленням людини, – це, по-перше, по-друге, перекреслює висновки про нерівновісний характер відношення людина-середовище. Крім того, під питанням виявляється індивід як активне начало у складі відношення людина-середовище. Якщо він – активне начало, то до чого тоді пристосування, якщо ні, то тоді активним є середовище, і індивід втрачає свою самість (самовизначення та самодетермінованість). Суть в тому, що індивід викликає до дійсності (робить дійсними) ті можливості, які потенційно має у собі середовище. Способами цього є споглядалність, стражденність та діяльність. У цьому виявляється активне начало людини щодо середовища. Крім того, саме людина робить соціокультурне середовище середовищем, упорядковуючи його стосовно себе.

Соціокультурне середовище не є у відносинах з індивідом незалежною змінною щодо нього. Воно залежне та перемінне (динамічне). Тож розглянемо кожну з іпостасей середовища у реальному житті індивіда.

Якщо виходити з безпосередності відношення індивіда до середовища свого буття, то воно постає як незалежне від нього, оскільки індивіду немає іншого способу бути собою у системі динамічної рівноваги, окрім пристосування до нього. В цьому проявляється залежність індивіда від середовища. З точки зору формальної логіки, якщо щось виявляє себе як залежне від чо-

гось, то те, від чого воно залежить, постає як незалежне у цій єдності. Подібно до цього можна розглянути і середовище відносно індивіда, щоправда тут треба враховувати несиметричність відношення «індивід-середовище» що виявляється у ролі індивіда як активного начала. Відтак, соціокультурне середовище постає у відношенні індивіда як результативна характеристика його життєдіяльності – як культурна реальність. Проте тепер відношення індивіда до середовища постає не як безпосереднє, а як опосередковане. Його певні закономірності апріорі задані індивіду. В дійсності вони виявляються як межі вияву своєї індивідуальності і немає абсолютної детермінованості їх вияву характеристиками соціокультурного середовища.

Процесуально середовище відноситься до індивіда як невизначеність, як джерело «збурень», тому індивіду і доводиться активно пристосовуватись до середовища, вносячи до нього упорядкованість, оскільки воно постає як контрагент взаємодії; » ці способи внесення порядку в світ і в біологічні стани суть одночасно способи конструювання та відтворення людської істоти» [5, с. 58]. В результаті маємо процес безперервного динамічного устанавлення та підтримки взаємної релевантності. Отже, у системі «людина – середовище» останнє, як незалежна змінна наділена набором ступенів свободи, котрий відмінний від ступенів свободи індивіда. Ця відмінність – своєрідний «набір» можливих взаємин індивіда та середовища. Її можна визначити як горизонт можливих індивідуальних проявів. Це індивідуальна програма буття, котра водночас визначає і межі можливих взаємодій індивіда та середовища. Саме тут, при аналізі взаємодії середовище – людина, виявляється методологічна значущість поняття «культурна реальність». Якщо людина, охоплюючи своєю діяльністю усе соціокультурне середовище (створює та змінює його), то сама ця діяльність і стає власним визначенням людини, проте не як ізольованого індивіда, а у складі відношення людина – середовище. Водночас, включення середовища в цей колообіг не є одноразовим актом, а постійно відновлюється, відтак саме це відновлення стає формою існування людини. Кожен виток цього коловороту здійснюється заново. Кожен індивід проживає своє життя, а не продовжує чийсь. В такому випадку пристосування неправомірно відносити лише на рахунок людини, а тим більше розуміти як якісну визначеність середовища. Воно є особливим типом взаємодії, який реалізуються у

соціокультурних процесах. Система «людина – середовище» є особливою формою динамічної рівноваги, в якій у безперервному становленні знаходяться духовні та матеріальні складники людської життєдіяльності, і де індивід постає безперервним генератором новацій та регулятором упорядкованості.

Таким чином, маємо усі підстави стверджувати, що саме індивідуальне буття задає людській спільноті динаміку поступу та необхідний рівень внутрішнього розмаїття. Сама ж можливість індивідуального буття ґрунтується на здатності людини продукувати особистий спосіб буття, свою культурну реальність.

Генеза культурної реальності відбувається шляхом диференціювання та ускладнення – від колективно безособових її форм до особистісних. Еволюція типів культурної реальності зумовлена становленням індивідуально-особистісного начала в історії, і в цьому процесі вона стає більш складною та смислонасиченою. У своїй дійсності розвиток культурної реальності є постійна взаємодія культурної спадщини, наявних реалій індивідуально-буття та проєкцій бажаного (покладання майбутнього).

Основу особистісної культурної реальності складає культурна спадщина певної форми колективного буття. Саме через неї індивід засвоює архетипи цієї культури, набуваючи перших, майже не усвідомлюваних, смислових орієнтирів своєї самовизначеності, свого здійснення буттям. Особистісна культурна реальність, стаючи надбанням колективних форм буття, тобто трансформуючись у культуру, збагачує її, а привносячи до них свій динамізм, порушує їх сталість. Особистісний культурний досвід, зростаючи на ґрунті колективної спадщини, «відривається» від неї, щоб згодом повернутися та привнести нове. Досвід колективу доповнюється досвідом особистості. Архетипова сталість буття колективу доповнюється та революціонується динамічним досвідом особистості.

Архетипові підвалини тої чи іншої культури достатньо усталені, їх руйнація – це втрата даною формою колективності свого способу буття, а відтак, і самої себе. Спосіб колективного буття більш консервативний, ніж культурна реальність індивіда, оскільки більш обтяжений архетипами та традиціями, які не відсіюються, не відбираються і не редукуються, а накопичуються, втрачаючи свою актуальність, проте зберігають потенційний вплив. Колективність не може «відбирати» архетипи свого існування, особистість у цьому плані має більше ступенів свобо-

ди і здатна здійснювати відбір, у будь-якому випадку поле та динаміка, вибору у індивіда більші.

Окрема людина отримує можливість бути самістю, тобто самовизначатися тоді, коли набуває здатності виходити за межі архитипово жорсткого масиву колективних форм буття та творити свій спосіб здійснення буттям.

Спосіб буття, взятий процесуально, є постійним упорядкуванням людиною своєї життєдіяльності. У цьому процесі вона взаємодіє з навколишнім її соціокультурним середовищем, зіставляючи його з собою та переупорядковуючи відповідно до індивідуально-особистісних смисламів. Упорядкування та переупорядкування світу є водночас і самопродукування людиною самої себе. В цьому процесі вона засвоює культурну спадщину та освоюється в наявній ситуації існування. Та все ж на шляху до своєї самості людина повинна вийти за межі цієї ситуації, продукуючи реальність власного буття. Індивідуальність – це власний (продукований власними зусиллями) світ буття – як в духовних, так і в матеріальних його вимірах. Суть її в упорядкуванні буття тут і тепер та покладанні проєкцій майбутнього. Народна мудрість зафіксувала це у своєрідному імперативі здійснення буттям : «У своєму житті людина повинна поставити дім, посадити дерево та виховати дитину». Без такого особистісного світу людина залишається залежною від певного типу соціальної колективності, соціальних тотальностей, як вони називаються, в органічній соціології. Це комфортно, оскільки звільняє від ситуації вибору, а відтак, і відповідальності. Індивідуалізація руйнує цей комфорт, полишаючи людину наодинці зі світом, робить її відповідальною. Проте, саме на цьому шляху може ставитися питання про свободу. Індивідуалізація звільняє людину від соціальної залежності, це не є абсолютне звільнення, таке принципово є можливим, просто ця залежність робиться менш жорсткою та менш впливовою на долю окремої особи.

У процесі історичного поступу людина набуває усе більшої, хоча й відносної незалежності від чинників середовища, разом з тим індивідуалізація культурної реальності зумовлює і набуття людиною свободи від нівелюючих вимог колективності. Усе це пов'язане зі становленням індивідуальності, усвідомленням нею самоцінності свого життя, вияву себе та утвердженням своєї автономності. Роль індивідуальності в історичному поступі поступово зростає. Історія починається зі стадної особи, гвинтика в

колективній індивідуальності і «рухається» в напрямкі автономної індивідуальності, крім того, особистості. При цьому постійно здійснюється як пристосування до середовища, так і вихід за його наявні межі. Поступово в історії стає домінуючим друге, в цілому ж історія постає як боротьба особистісного та колективного начал в людині. В результаті цієї боротьби перед людиною відкривається можливість свободи як важливої умови її здійснення буттям.

Проблема індивідуального буття – це проблема самовияву та самоствердження людської особистості як соціокультурної цілності. Це становлення та самоствердження особистісного «Я» не стільки у формі трансцендентного абсолюту, хоча історично і це мало місце, скільки в конкретності існування особистісного світу, існування тут і тепер. У своїй дійсності воно есплікується в питання реалізації особистістю своїх потенціальних можливостей, утвердження мети в собі, перетворення бажаного в дійсне, тобто в розмаїтті виявів того, що можна охопити терміном «здійснення буттям» у всіх можливих проявах.

У своєму здійсненні буттям людина сповнює наявні соціокультурні обставини індивідуально-особистісними смислами, трансформуючи їх у реальність свого буття. В цьому процесі людська життєдіяльність з простого перебування «тут» і «тепер» перетворюється в осмислений та цілеспрямований процес життєтворення, ствердження себе як світу свого особистісного «Я», своєї культурної реальності.

Література:

1. Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода) / [Быстрицкий Е. К., Козловский В. П., Пролеев В. А., Малахов В. А.] – К.: Наукова думка, 1991. – 171 с.
2. Вильчек В. Алгоритмы истории // Нева. – 1990. – № 7. – С. 1423-175.
3. Гуревич А. Я. Еще несколько замечаний к дискуссии о личности и индивидуальности в истории культуры // Одиссей. Человек в истории. 1990. – М.: Наука, 1990. – С. 76-89. – ISBN 5-02-009037-9.
4. Малахов В. А. Культура и развитие человека: очерк философско-методологических проблем / АН УССР. Ин-т философии; отв. ред. В. П. Иванов. – К.: Наук. Думка, 1989. – 320 с.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений. - М.: Издательство политической литературы, 1956. – 624 с.
6. Мировоззренческая культура личности (Философские проблемы формирования) / [Иванов В. П., Быстрицкий Е. К., Тарасенко Н. Ф., Козловський В. П.] – К.: Наукова думка, 1986. – 296 с.